

Písomná pozostalosť Otakara Španiela nie je rozsiahla, no pre poznanie jeho názorov a jeho života tvorí neodmysliteľnú súčasť poznania tejto osobnosti ako umelca i človeka.

*PhDr. Katarína Bajcurová, CSc.
(Centrum vied o umení SAV, v. v. i., Ústav dejín umenia, Bratislava)*

*PhDr. Dušan Kováč, DrSc.
(BISLA, Bratislava)*

NIŽŇANSKÝ, Eduard – PSICOVÁ, Katarína. *ANTISEMITIZMUS A HOLOKAUST NA SLOVENSKU V DOKUMENTOCH NEMECKEJ PROVENIENCIE 1938 – 1945*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2021, 710 s.
DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2026.74.1.8>

Historik Eduard Nižňanský sa dlhodobo zaoberá dejinami židovskej komunity na Slovensku v širších medzinárodných súvislostiach s hlavným zameraním na problematiku antisemitizmu a holokaustu v rokoch 1939 – 1945. Na uvedenú tému už vydal množstvo vedeckých prác, medzi ktorými prevažujú edície dokumentov približujúce dejiny holokaustu z rôznych uhlov pohľadu. Išlo predovšetkým o rad edícií pod spoločným názvom *Holokaust na Slovensku*. Tieto E. Nižňanský vydával buď ako samostatný editor, alebo v spolupráci s viacerými ďalšími autormi. S určitým časovým odstupom E. Nižňanský prichádza s novou edíciou dokumentov k téme antisemitizmu a holokaustu, ktorá obsahuje historické pramene určitým spôsobom súvisiace s dejinami nacistického Nemecka v rokoch 1938 – 1945. Novú edíciu pripravil v spolupráci s druhou editorkou a prekladateľkou Katarínou Psicovou. Edícia obsahuje úctyhodný počet 465 dokumentov nemeckej proveniencie, ktorých pôvod, historickú hodnotu a prínos posúdili špičkoví odborníci na dejiny židovskej komunity, holokaust a nemecko-slovenské vzťahy Ivan Kamenec, Michal Schvarc a Miloslav Szabó.

Zhromaždené dokumenty sú výsledkom dlhoročného pramenného výskumu editorov, ale aj ďalších historikov zameraných na sledované témy. Dokumenty pochádzajú z domácich a zahraničných archívov, najmä v Nemecku, Česku, Rakúsku a v Izraeli, a to predovšetkým z rôznych fondov v archívoch Yad Vashem v Jeruzaleme, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin a Bundesarchiv Berlin, ďalej Bundes Archiv-Militärarchiv Freiburg a z domácich archívov Slovenský národný archív Bratislava a Vojenský historický archív Bratislava. Hlavným zámerom editorov bol výber a publikovanie dokumentov z rokovaní predstaviteľov nacistického Nemecka s predstaviteľmi jeho spojencov a satelitov (Talianska, Maďarska, Rumunska, Slovenska, Chorvátska), ktorých obsah by umožnil komparáciu postojov vládnych režimov uvedených krajín k tzv. riešeniu židovskej otázky. Uvedený prístup by zároveň umožnil sledovať vývoj stratégie Nemecka vo vzťahu ku spojencom a satelitom v otázkach antisemitizmu a realizácie zámerov holokaustu.

Dokumenty mapujúce špeciálne vzťahy Nemecka a vládneho režimu Slovenskej republiky 1939 – 1945 v súvislosti so sledovanou problematikou rozdelili editori do troch

skupín. Do prvej zaradili archívne pramene z oblasti diplomacie, čiže správy nemeckých diplomatov o genéze antisemitskej politiky a protižidovských opatrení na Slovensku. Do tejto skupiny zaradili aj diplomatické nóty a správy nemeckých poradcov, tzv. beráterov, prichádzajúcich v predmetnom období na Slovensko. Druhú skupinu tvoria dokumenty vojenskej proveniencie a tretiu najrozsiahlejšiu skupiny správy príslušníkov tajných služieb, čiže rôznych orgánov spravodajskej služby Sicherheitsdienst (SD) o pomeroch na Slovensku. Editori už v úvode monografie upozorňujú, že správy SD je potrebné študovať kriticky, lebo ich obsah bol spravidla skreslený.

Dokumenty z rôznych prameňov a rôzneho charakteru sú usporiadané chronologicky od októbra 1938 až do konca marca 1945. To umožnilo zostavovateľom sformovať plastický, širokospektrálny a veľmi živý obraz postojov a názorov politických, diplomatických, vojenských, hospodárskych a kultúrnych predstaviteľov nacistického Nemecka, ako aj zástupcov jeho bezpečnostných a represívnych zložiek na vzťah vládneho režimu a celého spoločenského spektra autonómneho Slovenska a samostatnej Slovenskej republiky vo všetkých fázach jej vývoja k židovskej komunite. Dokumenty obsahujú pohľad z nemeckej strany na genézu protižidovských opatrení, na radikalizáciu vládnych kruhov dobového Slovenska v riešení tzv. židovskej otázky, na oficiálne aj zákulisné postoje jednotlivých vládnych orgánov, inštitúcií, organizácií, korporácií a širokého diapazónu predstaviteľov slovenského politického, vojenského, hospodárskeho a kultúrneho života a tiež jednotlivých cirkví a širokých vrstiev obyvateľstva k osudu slovenských Židov. Obsahom dokumentov je zároveň aj pohľad exponentov nacistického Nemecka na vývoj postavenia samotnej komunity slovenských Židov, na úlohu nemeckej menšiny v protižidovskej politike na Slovensku a je tu zmapované formovanie zásahov nemeckých predstaviteľov do protižidovských opatrení od „poradenskej“ činnosti a nepriamych zásahov v prvom období existencie Slovenského štátu až po organizovanie deportácií a protižidovských represálií na prelome rokov 1944 – 1945.

Po formálnej stránke sú dokumenty prezentované a publikované podľa zaužívaných pravidiel edícií prameňov. V poznámkach pod čiarou majú k dispozícii vysvetľujúce informácie k jednotlivým osobám, faktom a súvislostiam. Všetky nemecké dokumenty sú paralelne preložené do slovenčiny. V záverečných častiach edícia obsahuje tabuľky so základnými údajmi o významných dobových osobnostiach a predstaviteľoch, ako aj zoznam skratiek a menný i miestny register. Časť dokumentov aj so slovenskou verziou už bola uverejnená, ale jadro predloženej edície tvoria dokumenty z najnovších výskumov v ostatných rokoch. Edícia je určená najmä odborníkom ako bohatý zdroj poznatkov a len ťažko vyčerpatelný základ na ďalšie koncipovanie obrazu holokaustu na Slovensku, v danom prípade v zornom uhle nacistického Nemecka, ale poslúži aj všetkým záujemcom z radov laickej verejnosti, ktorí majú záujem o sledovanú a stále živú problematiku.

Celkovú vedeckú úroveň edície zvyšuje rozsiahla úvodná štúdia v slovenskej a nemeckej mutácii pod názvom Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku 1938 – 1945. Slovenská verzia prehľadným spôsobom líči postavenie, ako aj náboženské, profesijné a iné členenie židovskej komunity na Slovensku pred rokom 1939. Následne mapuje vývoj, pramene, formy a nositeľov antisemitizmu v slovenskej spoločnosti a tiež postupnú radikalizáciu protižidovských opatrení v podmienkach Slovenskej republiky

1939 – 1945, ktoré viedli k jednotlivým fázam deportácií židovského obyvateľstva do vyhladzovacích táborov. V poznámkach štúdia odkazuje na podstatnú časť historiografickej produkcie k problematike antisemitizmu a holokaustu na Slovensku. Poznámky zároveň odkazujú na jednotlivé dokumenty v jadre predloženej edície.

Ešte rozsiahlejšia a vnútornou štruktúrou bohatšia je nemecká verzia úvodnej štúdie. Okrem prameňov antisemitizmu a genézy holokaustu prináša pre nemeckého čitateľa aj širšie spoločensko-politické, ideologické, právno-historické a ďalšie súvislosti prenasledovania židovskej komunity na Slovensku v sledovanom období. Osobitnú pozornosť venuje tiež úlohe prezidenta Jozefa Tisa v procese arizácie židovského majetku, vzťahu väčšinového slovenského obyvateľstva k tomuto procesu a postojom Vatikánu k deportáciám Židov zo Slovenska. Širší pohľad si vyžiadal ešte bohatší poznámkový aparát s ďalšími početnými odkazmi na historiografické zdroje, s citátmi a s rozsiahlymi komentármi. Do nemeckej verzie úvodnej štúdie je zaradená aj osobitná časť približujúca vývoj a formy protizidovskej propagandy v Slovenskej republike 1939 – 1945 s názorným obrazovým materiálom. Súčasťou úvodných častí edície je tiež kompletný zoznam archívnych prameňov a doteraz zrejme najširší zoznam historiografickej literatúry k dejinám holokaustu a jeho súvislostiam v podmienkach Slovenska od slovenských, českých, nemeckých, anglosaských a inonárodných autorov.

Prezentovaná edícia prameňov nemeckej proveniencie k otázkam antisemitizmu a holokaustu na Slovensku je významným vedeckým počinom, ktorý svojím prínosom a dosahom ďaleko prekračuje hranice Slovenska. Je doteraz najkomplexnejším dielom svojho druhu. Edíciu treba jednoznačne odporučiť do pozornosti nielen historikom holokaustu, ale aj politických, hospodárskych a sociálnych dejín Slovenska a strednej Európy v prvej polovici 20. storočia, ako aj odborníkom z viacerých príbuzných humanitných a spoločenskovedných odborov.

*PhDr. Ludovít Hallon, DrSc.
(Historický ústav SAV, v. v. i., Bratislava)*

KOVÁČ, Dušan. *DEJINY SLOVENSKA*. Praha: NLN, 2024, 610 s.
DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2026.74.1.9>

V roku 2024 pražské Nakladatelství Lidové noviny vydalo obsiahlu knihu popredného slovenského historika Dušana Kováča s názvom *Dejiny Slovenska*. Ide o syntézu dejín Slovenska začínajúcu pravekým osídlením územia a končiac rok 2023. Treba povedať, že je to už štvrté vydanie knihy. Prvé vyšlo v roku 1998, následne v rokoch 2007 a 2010 a nakoniec zatiaľ posledné v roku 2024.

Hneď v úvode autor urobil bilanciu prác a autorov, ktorí sa podujali na syntetické spracovanie dejín Slovenska, resp. dejín Slovákov s poukázaním na limity, ktoré sprádzali uvedené práce. V 19. storočí a v prvej polovici 20. storočia to boli okrem skromnej materiálnej bázy aj ideové a najmä národnoobránné determinanty, ktoré napr. Františkovi Sasinkovi či Júliusovi Bottovi stávali mnohé bariéry pri ich interpretácii dejín Slovenska. O čosi lepšie na tom bol František Hrušovský a jeho *Slovenské dejiny*,